

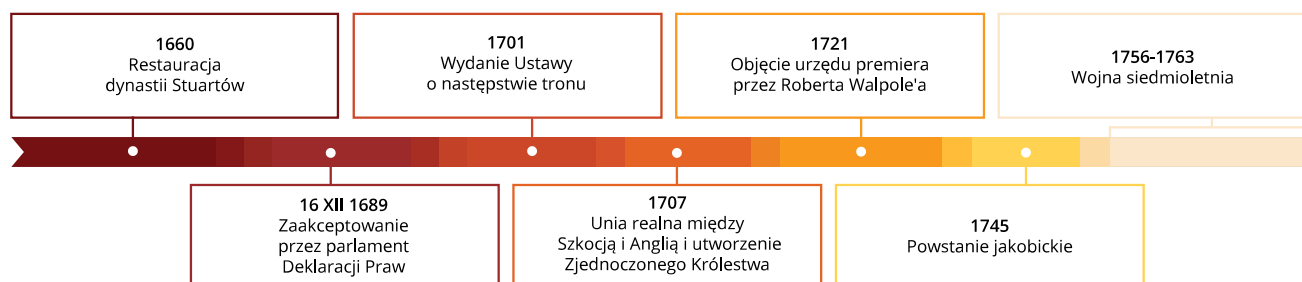
Brytyjska monarchia parlamentarna w XVIII w.

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Film + Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

W drugiej połowie XVIII w., kiedy w mocarstwach kontynentalnych kształtował się absolutyzm oświecony, rozwój ustrojowy Wielkiej Brytanii przebiegał w kierunku alternatywnym – ku rządóm parlamentarno-gabinetowym.

Władza monarsza była skrępowana także w innych państwach europejskich, lecz Anglii – inaczej niż Szwecji, Holandii czy Rzeczypospolitej – wolnościowa forma rządów nie przeszkodziła uzyskać i utrzymać statusu mocarstwa. O jej powodzeniu zadecydowało to, że potrafiła ona czerpać krociowe zyski z handlu transatlantyckiego, czego nie zmieniła nawet utrata kolonii amerykańskich w 1782 roku.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

- Wyjaśnisz, jak przebiegał rozwój ustrojowy Wielkiej Brytanii w XVIII wieku.
- Przeanalizujesz, dlaczego brytyjski system rządów był ewenementem w Europie wieku oświecenia.
- Opiszysz, kim byli wigowie i torysi.

Przeczytaj

Przemiany w metropolii

Utrata kolonii amerykańskich. Kapitulacja Cornwallisa pod Yorktown w 1781 roku. Obraz Johna Trumbulla z 1820 r. przedstawia brytyjskiego generała dywizji Charlesa Cornwallisa i jego siły poddające się wojskom francuskim i amerykańskim po oblężeniu Yorktown (28 września - 19 października 1781 r.) podczas wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Postaci w centrum to generałowie Charles O'Hara i Benjamin Lincoln. Dzieło powstało na zlecenie rządu USA.

W rzeczywistości generał Cornwallis nie był obecny podczas kapitulacji Wielkiej Brytanii. Wyjaśnij symbolikę białej flagi.

Źródło: John Trumbull, 1826, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Choć najważniejszą posiadłością zamorską imperium brytyjskiego stały się wówczas Indie, to handlu ze Stanami Zjednoczonymi nie tylko nie zaprzestano, ale wręcz przeciwnie – obroty i obustronne korzyści rosły. Amerykańscy koloniści, zbuntowawszy się przeciw angielskiej metropolii, stworzyli własne państwo o [ustroju republikańskim](#). Było ono syntezą myśli europejskiego oświecenia oraz tradycji [purytańskich](#), sięgających korzeniami rewolucji angielskiej. Przemiany polityczne i społeczne, spowodowane wojną o niepodległość, pomogły Stanom Zjednoczonym stopniowo uwolnić się od charakterystycznych dla Europy barier społecznych, ograniczających możliwości awansu.

Unia realna Anglii i Szkocji

W 1701 r., na rok przed śmiercią Wilhelma III Orańskiego, ustalono zasady następstwa tronu, zgodnie z którymi koronę Anglii i Szkocji odziedziczyła po nim Anna Stuart, córka zdetronizowanego Jakuba II. Jednak jako że wszystkie z jej 17 dzieci zmarły w niemowlęctwie lub wczesnym dzieciństwie, po jej śmierci w 1714 r. tron brytyjski przeszedł na dynastię hanowerską.

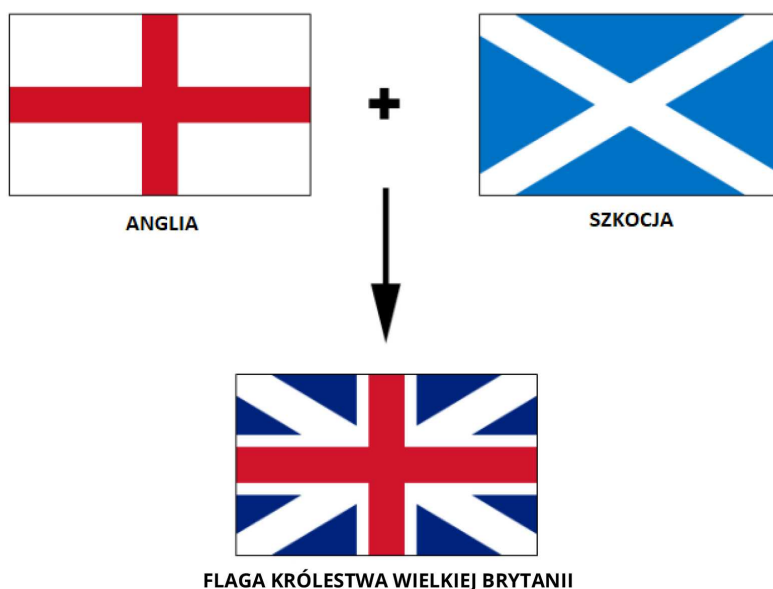
W 1707 r. doszło do połączenia parlamentu angielskiego ze szkockim, czyli zawarcia [unii](#)

realnej, która zastąpiła istniejącą od 1603 r. unię personalną. Wzmocnienie więzi między krajami przyniosło korzyści handlowe Szkotom, których dopuszczono do wszystkich przywilejów, jakimi cieszyli się kupcy angielscy. W konsekwencji południowa, nizinna, część Szkocji szybko integrowała się w ramach Wielkiej Brytanii. Przeciwni unii byli górale, zamieszkujący ziemie północno-zachodnie: w latach 1714–1715 i 1725, a zwłaszcza w 1745 r. wywoływali oni powstania, żądając przywrócenia na tron katolickich potomków Jakuba II, dlatego nazywano ich jakobitami.

Wilhelm III Orański
(1650-1702) namiestnik
Republiki Zjednoczonych
Prowincji, król Anglii i Szkocji
(jako Wilhelm II), pogrobowy
syn Wilhelma II Orańskiego
i Marii Stuart, córki króla Karola
I. Władzę w Anglii przejął po
ucieczce Jakuba II Stuarta. Jak
myślisz, dlaczego Wilhelm III
Orański jest przedstawiony
w zbroi?

Źródło: Wikimedia Commons,
domena publiczna.

Powstanie flagi Królestwa Wielkiej Brytanii.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Zupełnie inne były losy Irlandii, którą władze londyńskie traktowały jak kolonię. W lokalnym parlamencie zasiadali wyłącznie przedstawiciele protestanckiej mniejszości, jego znaczenie było zresztą nikłe, podlegał bowiem parlamentowi angielskiemu. Katolików wywłaszczano w zemście za poparcie Jakuba Stuarta w czasie chwalebnej rewolucji. Pierwsze niewielkie ustępstwa na rzecz katolickiej większości poczyniono dopiero w ostatniej ćwierci XVIII wieku.

Jakub II Stuart panował w latach 1685–1688. Ostatni katolicki król Anglii i ostatni król, który rządził w sposób absolutny. Faworyzowanie przez niego katolików spowodowało w 1688 r. wybuch tzw. chwalebnej rewolucji, kiedy to parlament angielski doprowadził do zmiany panującego. Na angielskim tronie zasiadł Wilhelm III Orański, a Jakub udał się na wygnanie do Francji. W 1696 r. Ludwik XIV zaproponował mu kandydowanie na tron polski po śmierci króla Jana III. Jakub odrzucił tę ofertę, ponieważ obawiał się, iż straci szansę na odzyskanie korony angielskiej. Czy portret Jakuba pochodzi z czasów jego panowania na tronie angielskim? Odpowiedź uzasadnij.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ku rządóm parlamentarno-gabinetowym

Panujący od 1714 r. Jerzy I nie znał języka angielskiego i rządy w elektoracie Hanoweru zaprzętały go bardziej od spraw brytyjskich. W tej sytuacji w charakterystyczny dla Anglii sposób – drogą precedensów zmieniających dotychczasowe zwyczaje – ukształtował się system rządów parlamentarno-gabinetowych.

W trakcie posiedzeń rady ministrów króla zastępował jeden z nich, z czasem nazwany premierem (za pierwszego premiera uważa się Roberta Walpole'a, który stał na czele gabinetu w latach 1721–1742). Jednocześnie utrwaliła się zasada, że funkcję tę pełni polityk dysponujący poparciem większości w Izbie Gmin. Ministrów nadal mianował król, lecz kierował się przy tym opinią premiera, dzięki czemu polityka rządu stała się bardziej konsekwentna niż dawniej, gdyż członkowie gabinetu wywodzili się każdorazowo

Robert Walpole – od 1701 r. poseł wigów do Izby Gmin, w latach 1721–1742 był pierwszym premierem Wielkiej Brytanii. W roku 1732 król Jerzy II Hanowerski podarował gmach 10 Downing Street oraz „dom na tyłach” Robertowi Walpole’owi. Polityk przyjął podarunek, ale pod warunkiem, że będzie to dar dla urzędu Pierwszego Lorda Skarbu, jak początkowo nazywano premiera. Król wyraził zgodę na takie rozwiązanie i od tego momentu siedziba na Downing Street pod numerem 10 jest biurem i rezydencją każdego kolejnego premiera Wielkiej Brytanii.

Źródło: Jean-Baptiste van Loo (1684–1745), 1740, Wikimedia Commons, domena publiczna.

z jednego z dwóch ugrupowań: wigów lub torysów. Utrwalenie rządów parlamentarno-gabinetowych umożliwiła stabilizacja polityczna XVIII-wiecznej Anglii, która z kolei miała swe źródło w ograniczeniu prawa wyborczego do elity ziemiańskiej. W małych miasteczkach, gdzie wybierano większość posłów, prawo głosu przysługiwało niewielkiemu gronu osób, a ich przekupienie nie stanowiło wielkiego problemu. W efekcie w Izbie Gmin zasiadali synowie członków dziedzicznej Izby Lordów. Nic więc dziwnego, że obie izby kierowały się podobnymi interesami i nie dochodziło między nimi do konfliktów. Korupcji sprzyjała też wyjątkowo długa, bo siedmioletnia, kadencja Izby Gmin. W tej sytuacji doszło do marginalizacji Izby Lordów, a także samych monarchów, którzy nie korzystali z przysługującego im prawa weta wobec ustaw parlamentu i odtąd (z nielicznymi wyjątkami) raczej już tylko panowali, niż zarządzili. Członkowie Izby Gmin dzielili się na przyjaciół i przeciwników rządu, a podział ten nie zawsze pokrywał się z podziałami na wigów i torysów. Premierzy potrafili bowiem pozyskać większość dzięki rozdawaniu **synekur** i pensji, których częściową

likwidację przeprowadził dopiero u schyłku XVIII w. premier William Pitt młodszy. Na gruntowną reformę systemu wyborczego trzeba było jednak czekać do 1832 roku.

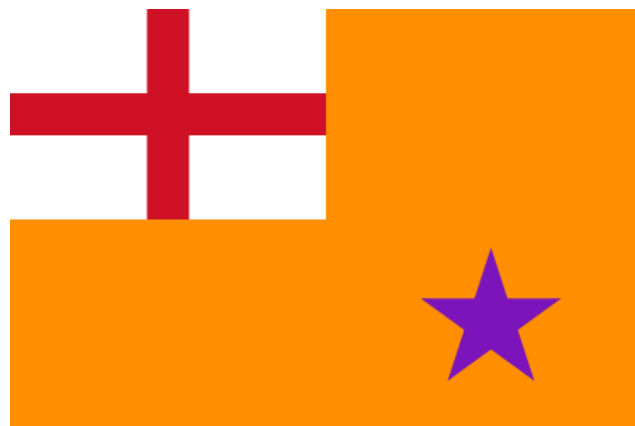
Brytyjski system rządów był ewenementem w Europie wieku oświecenia i odwiedzającym Anglię francuskim krytykom absolutyzmu wydawał się ustrojem idealnym. Tymczasem w oczach **purytańskich** kolonistów zza Atlantyku, a także angielskich radykałów i **nonkonformistów** był on synonimem korupcji i zepsucia.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/D1H6W8dFZ>

Film przedstawiający brytyjską monarchię parlamentarną.

Oranżyści

W dniu 12 lipca 1690 r. nad rzeką Boyne w Irlandii siły Wilhelma III Orańskiego odniosły decydujące zwycięstwo nad wojskami Jakuba II Stuarta. Zakon Orański, zwany też Towarzystwem Orańskim lub Lojalnym Stowarzyszeniem Orańskim, założyli 105 lat później irlandzcy protestanci – zwolennicy dyskryminacji katolików i ścisłego związku z Wielką Brytanią. Początkowo była to organizacja tajna, wzorowana na popularnych wówczas lożach masonskich. Obecnie oranżyści optują za utrzymaniem Ulsteru (Irlandii Północnej) pod władzą brytyjską, a głośno jest o nich w każdą rocznicę bitwy nad Boyne, kiedy organizują uroczyste parady, kończące się nierzadko krwawymi starciami z katolikami i policją.

Flaga oranżystów.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Wigowie i torysi

Symbol torysów to królewski dąb, w którym przyszły król Karol II ukrył się po bitwie pod Worcesterem, aby uniknąć schwytania przez siły Olivera Cromwella. Jak myślisz, dlaczego torysi odwołali się do tej historii?

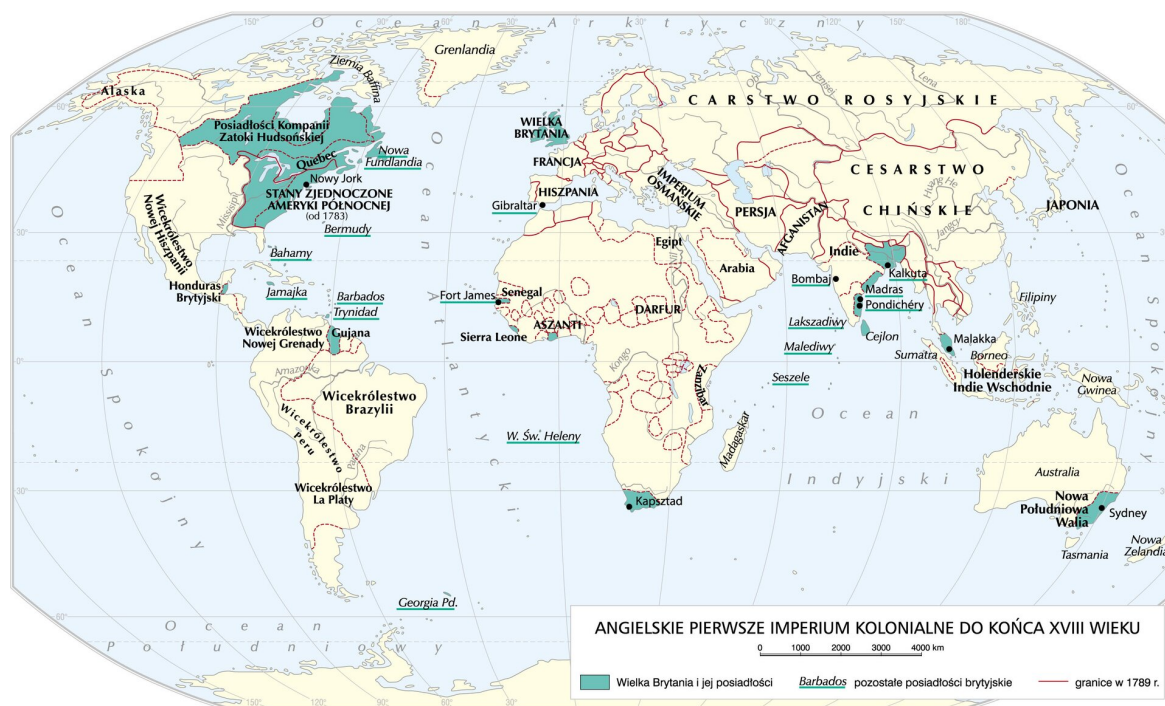
Źródło: Philip Halling, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Na przełomie XVII i XVIII w. nie istniały jeszcze partie polityczne w dzisiejszym rozumieniu, a członkowie luźnych ugrupowań parlamentarnych bywali ze sobą powiązani interesami materialnymi lub osobistymi. Oba angielskie stronnictwa zawiązały się w 1679 r., w trakcie sporu o prawo Jakuba II Stuarta do następstwa tronu. Zwolennicy przyznania katolickiemu księciu prawa do korony, uznający, że władza pochodzi od Boga, zostali nazwani torysami, tzn. irlandzkimi zbójami. Ich przeciwnicy zastrzegali decyzję w tej sprawie dla Izby Gmin, pragnąc monarchii ograniczonej wolą parlamentu, dlatego przezwano ich wigami – szkockimi

buntownikami.

W następnym stuleciu nie dzieliły ich już kwestie ustrojowe, lecz stanowisko w sprawie relacji Kościoła anglikańskiego z tzw. nonkonformistami, czyli przedstawicielami innych odłamów protestantyzmu, jak np. [purytanizm](#). Torysi bronili dominującej pozycji anglikanizmu w państwie, a wigowie postulowali tolerancję religijną. Aż do lat 60. XVIII w. przewagę w parlamencie mieli wigowie, znajdujący zwolenników wśród arystokracji

i bogatych kupców. U schyłku stulecia ziemiaństwo i kupiectwo udzielało już jednak poparcia torysom, podczas gdy wigów wspierali nonkonformiści i przemysłowcy. W XIX w. w obu obozach doszło do dalszych przemian, wskutek czego torysi utworzyli Partię Konserwatywną, wigowie zaś Partię Liberalną. W pierwszej połowie ubiegłego stulecia liberałowie utracili wpływy na rzecz konserwatystów i ich nowej przeciwwagi – socjalistycznej Partii Pracy.

Angielskie imperium kolonialne do końca XVIII wieku

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY-SA 3.0.

Słownik

autochton

(z gr. *autochton* – tuziemiec, tubylec, od *autos* – sam + *chthon* – ziemia, kraj) rdzenny mieszkaniec danego obszaru

kompania handlowa

stowarzyszenie kupieckie, które organizowane było zazwyczaj w celu prowadzenia handlu zagranicznego

kruszcze

rudy jakiegóż minerału

nonkonformizm

(z łac. *non* – nie + *conformare* – upodabniać, ukształtować) nieuznawanie panujących poglądów i niestosowanie się do przyjętych przez grupę norm; także w odniesieniu do wyznań protestanckich niepodporządkowujących się Kościołowi anglikańskiemu

purytanizm

(z łac. *puritas* – czystość) religijno-polityczny ruch reformatorski w XVI i XVII w. w Anglii; jego członkowie dążyli do usunięcia z Kościoła anglikańskiego wszelkich cech katolicyzmu

synekura

(z łac. *sine cura* – bez troski) dobrze płatna posada, która nie wymaga wysiłku oraz umiejętności

unia realna

związek państw polegający na połączeniu reprezentacji stanowych; była bardziej trwała, gdyż gwarantowała zachowanie jedności państwa również w przypadku wymarcia rządzącej dynastii

ustrój republikański

ukształtował się we Florencji w XIII w.; ustrój, w którym najwyższe organy władzy wybierane są w drodze wyborów na czas określony

Słowa kluczowe

Anna Stuart, dynastia hanowerska, unia realna, jakobini, rządy parlamentarno-gabinetowe, wigowie, torysi, oranżyści, Europa w dobie oświecenia, oświecenie w Europie

Bibliografia

Link-Lenczowski A., Magdziarz W., Sowa A., *Historia powszechna 1648–1789. Wybór tekstów źródłowych*, Kraków 1976.

Lesiński B., Walachowicz J., *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych*, Poznań 1992.

Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, pod red. B. Lesińskiego, Poznań 1995.

Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, nr 23, *Przewrót przemysłowy i walka o przemiany demokratyczne w Anglii w latach 1770–1748*, oprac. H. Katz, Warszawa 1961.

Suchodolski S., Ostapowicz D., Szymikowski D., *Z archiwum Klio. Teksty źródłowe z ćwiczeniami dla liceum i technikum*, t. 2. *Od XV wieku do kongresu wiedeńskiego*, Gdańsk

2001.

Rusinowa I., Wutuch T., *Między rewolucją francuską a rewolucją październikową, Teksty źródłowe do nauczania historii powszechnej*, Warszawa 1980.

Schemat

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem i zamieszczonymi w nim tekstami źródłowymi, a następnie wykonaj polecenia.

Izba Gmin, 1793–1794.

Źródło: Anton Hickel, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Polecenie 2

Wyjaśnij, jakie znaczenie dla rozwoju angielskiego parlamentaryzmu miały problemy wyznaniowe.

Twoja odpowiedź

Polecenie 3

Wyjaśnij, na czym polega zasada „król panuje, ale nie rządzi”.

Tvoja odpowiedź

Film + Sprawdź się

Polecenie 1

Zapoznaj się z filmami i wykonaj poniższe polecenia.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DKa34reFM>

Film nawiązujący do brytyjskiej monarchii parlamentarnej na przełomie siedemnastego i osiemnastego wieku, część pierwsza.

Polecenie 2

Wyjaśnij, czym różniła się koncepcja monarchii forsowana przez torysów od koncepcji wigów.

Polecenie 3

Omów wpływ objęcia władzy przez Karola II i Jakuba II na rozwój monarchii parlamentarnej w Anglii w XVII wieku.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DKa34reFM>

Film nawiązujący do brytyjskiej monarchii parlamentarnej na przełomie siedemnastego i osiemnastego wieku, część druga.

Polecenie 4

Przedstaw, na czym polegało osłabienie władzy królewskiej w Anglii pod koniec XVII wieku.

Polecenie 5

Wymień cechy brytyjskiej monarchii parlamentarnej, która wykształciła się na przełomie XVII i XVIII wieku.

Ćwiczenie 1

Wskaż zdania prawdziwe i fałszywe.

Zdanie	Prawda	Fałsz
Za panowania dynastii hanowerskiej w Anglii umocnił się system parlamentarno-gabinetowy.	☐	☐
Akt o następstwie tronu wykluczał króla z parlamentu.	☐	☐
<i>Habeas Corpus Act</i> gwarantował nietykalność osobistą obywateli.	☐	☐

Ćwiczenie 2

Do aktów prawnych dodaj imiona królów angielskich, za panowania których zostały ustanowione.

Akt o następstwie tronu

Wilhelm III Orański

Ustawa o pobłażaniu

Jakub II

Habeas Corpus Act

Karol II

Ćwiczenie 3

Wymień francuskie i angielskie kolonie w Ameryce Północnej.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Tvoja odpowiedź

Ćwiczenie 4

Wyjaśnij, kim byli wigowie i torysi.

Tvoja odpowiedź

Ćwiczenie 5

Przedstaw okoliczności powstania Królestwa Wielkiej Brytanii.

Tvoja odpowiedź

Ćwiczenie 6

Omów system rządów parlamentarno-gabinetowych w Wielkiej Brytanii.

Tvoja odpowiedź

Dla nauczyciela

Autor: Martyna Wojtowicz

Przedmiot: Historia

Temat: Brytyjska monarchia parlamentarna w XVIII w.

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

XXIV. Europa w dobie oświecenia. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

1) opisuje rozwój parlamentaryzmu i rewolucję przemysłową w Anglii;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia, jak przebiegał rozwój ustrojowy Wielkiej Brytanii w XVIII w.;
- analizuje, dlaczego brytyjski system rządów był ewenementem w Europie wieku oświecenia;
- opisuje, kim byli wigowie i torysi.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm;
- lekcja odwrócona.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;
- analiza materiału źródłowego (porównawcza);

- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

Przed lekcją nauczyciel wyznacza trzy pary uczniów, które opracują prezentacje w oparciu o tekst e-materiału oraz teksty źródłowe w schemacie interaktywnym:

- para 1 – sytuacja wyznaniowa w Anglii i jej związek z decyzjami politycznymi; dwa teksty z multimedium (Deklaracja o pobłażaniu oraz Deklaracja praw narodu angielskiego);
- para 2 – fragment tekstu „Unia realna Anglii i Szkocji” oraz dwa teksty z multimedium (Ustawa o unii ze Szkocją oraz Ustawa o unii z Irlandią);
- para 3 – fragment tekstu „Ku rządowi parlamentarno-gabinetowemu” oraz trzy teksty z multimedium (Relacja o partiach politycznych; Apologia ograniczonego prawa wyborczego; Starania o uzyskanie mandatu poselskiego).

Faza wstępna:

1. Prowadzący lekcję określa cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Przedstawia kryteria sukcesu oraz wyświetla na tablicy temat lekcji.
2. Nauczyciel poleca uczniom przygotować w parach pytania z nim związane. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z tematem lekcji?

Faza realizacyjna:

1. Prezentacje uczniów. Część właściwa lekcji zaczyna się od prezentacji efektów pracy w domu wybranych par uczniów. Wskazane pary przedstawiają swoje prezentacje, omawiając dane zagadnienie: sytuację wyznaniową, unię realną, kształtowanie się rządów parlamentarno-gabinetowych. Po wystąpieniu każdej pary pozostali uczniowie mają czas na zadanie pytań prezentującemu oraz uzupełnienie swoich notatek. Nauczyciel w razie potrzeby udziela dodatkowych informacji.

2. Praca z multimedium („Schemat interaktywny”). Nauczyciel poleca uczniom, aby podzielili się na dwie grupy, do obu dołącza jedna osoba z każdej z par, które przygotowywały prezentacje (występują jako eksperci). Wskazana przez prowadzącego osoba czyta polecenie 2: „Wyjaśnij, jakie znaczenie dla rozwoju angielskiego parlamentaryzmu miały problemy wyznaniowe” z sekcji „Schemat interaktywny”. Uczniowie opracowują w grupach odpowiedzi. Po ustalonym wcześniej czasie przedstawiciel wskazanej (lub zgłaszającej się na ochotnika) grupy prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie się do nich ustosunkowują. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia wypowiedzi.
3. Nauczyciel poleca uczniom, aby indywidualnie zapoznali się z dwoma pozostałymi tekstami z multimedium: tekstem Davida Hume’a o wolności słowa oraz relacji Karola Sienkiewicza o pracy angielskiego parlamentu. Zadaje uczniom pytania: Jakie znaczenie według Hume’a odgrywa wolność słowa i dlaczego w ówczesnym czasie mogła być postrzegana jako rewolucyjne rozwiązanie? Jak system angielski był odbierany przez cudzoziemca? Uczniowie krótko omawiają te zagadnienia.

Faza podsumowująca:

1. Prowadzący czyta polecenie 3 i prosi uczniów, aby wyjaśnili, na czym polega zasada „król panuje, ale nie rządzi”. Uczniowie przedstawiają swoje propozycje, nauczyciel udziela im informacji zwrotnej.
2. Nauczyciel omawia przebieg zajęć, ocenia pracę uczniów, zwłaszcza prezentacje przedstawione na początku fazy realizacyjnej.

Praca domowa:

1. Zapoznaj się z filmami w sekcji „Film + Sprawdź się” i wykonaj dołączone do nich polecenia.
2. (Dla uczniów chętnych) Wykonaj ćwiczenia 1, 2 i 4 z sekcji „Film + Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

Link-Lenczowski A., Magdziarz W., Sowa A., *Historia powszechna 1648–1789. Wybór tekstów źródłowych*, Kraków 1976.

Lesiński B., Walachowicz J., *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych*, Poznań 1992.

Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, pod red. B. Lesińskiego, Poznań 1995.

Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, nr 23, *Przewrót przemysłowy i walka o przemiany demokratyczne w Anglii w latach 1770–1748*, oprac. H. Katz, Warszawa 1961.

Suchodolski S., Ostapowicz D., Szymikowski D., *Z archiwum Klio. Teksty źródłowe z ćwiczeniami dla liceum i technikum*, t. 2, *Od XV wieku do kongresu wiedeńskiego*, Gdańsk 2001.

Rusinowa I., Wutuch T., *Między rewolucją francuską a rewolucją październikową, Teksty źródłowe do nauczania historii powszechnej*, Warszawa 1980.

Wskazówki metodyczne:

Schemat i dołączone do niego teksty źródłowe oraz filmy mogą zostać wykorzystane podczas lekcji podsumowującej XVIII w. i omawiania absolutyzmu – jako przykład innego rozwoju ustrojowego państwa europejskiego.